

NDIHMESA E STUDIUESVE TË MAQEDONISË NË FUSHËN E DIALEKTOLOGJISË SHQIPTARE

Asllan HAMITI

Departamenti i Gjuhës dhe i Letërsisë Shqiptare, Fakulteti i Filologjisë
Universiteti "Shën Qirili e Metodi", Shkup, Maqedoni

E-mail: *asllan_hamiti@yahoo.com*

PËRMBLEDHJE

Në dialektologjinë shqiptare janë arritur rezultate të lakmueshme. Janë përshkruar pothuajse të gjitha të folmet në Shqipëri e Kosovë, ndërsa nuk mungojnë edhe studimet për të folmet shqipe në Maqedoni, Mal të Zi, Preshevë e Bujanovc si dhe për të folmet e diasporës shqipe. Çdonjëra nga to, duke marrë parasysh kohën kur është shkruar, ka vlerë të madhe. Megjithatë, një numër jo i vogël monografish e punimesh të tjera dialektologjike janë kopje e njëra-tjetrës.

Pa mohuar rezultatet e arritura deri më tani në studimin e të folmeve shqipe të Maqedonisë, me këtë edhe ndihmesën e studiuesve të Maqedonisë në fushën e dialektologjisë shqiptare, mendojmë se në të ardhmen duhet të shtrohen detyra të tjera më të mëdha: duhet vjelë edhe më tej pasuria leksikore e frazeologjike e të folmeve tona, por duhet vëzhguar i tërë sistemi gjuhësor: ai fonetiko-fonologjik, morfologjik e sintaksor me një përkushtim e profesionalizëm më të madh si dhe me metoda bashkëkohore. Nga ana tjetër, dobiprurëse do të ishte që të thellohen studimet krahasimtare për marrëdhëniet e shqipes me gjuhët e tjera në kontakt, te ne sidomos me maqedonishten.

Do të ishte e udhës në Maqedoni të themelojmë një fonotekë, kartotekë dhe një laborator të fonetikës eksperimentale. Realizimi i tyre kërkon një

zgjerim, thellim, ngritje të mëtejme të punës kërkimore, zhvillimin e një veprimtarie të programuar mirë dhe bashkërendim sa më të mirë të punës së specialistëve.

Fjalët kyçe: *studim sistematik, e folme, fonotekë, kartotekë, atlas dialektologjik*

HYRJE

Studimet e të folmeve tona kanë vlerë të madhe për njohjen e larmisë gjuhësore të shqipes, historisë së gjuhës dhe folësve të asaj gjuhe, marrëdhëniet e shqipes me gjuhët e tjera në takim si dhe për shqipen standarde në përgjithësi. Dialektet janë burime më autentike për studimin e së kaluarës dhe të tashmës së një gjuhe, ndërsa dialektologjia paraqet mjetin më të sigurt të gjuhësisë bashkëkohore.

Në dialektologjinë shqiptare janë arritur rezultate të lakmueshme. Janë përshkruar pothuajse të gjitha të folmet në Shqipëri e Kosovë, ndërsa nuk mungojnë edhe studimet për të folmet shqipe në Maqedoni, Mal të Zi, Preshevë e Bujanovc si dhe për të folmet e diasporës shqiptare. Çdonjëra nga to, duke marrë parasysh kohën kur është shkruar, ka vlerë të madhe.

Të folmet shqipe të Maqedonisë kanë tërhequr vëmendjen e disa studiuesve të huaj dhe vendës. I pari ndër të huajt që flet për të është albanologu

gjerman Johann Georg Von Hahn, në veprën *Albanesische Studien* (Studime shqiptare, 1854). Norbert Jokli mblodhi material dialektor edhe nga të folmet shqipe të Maqedonisë, por ai nuk u botua. Më 1925 S. Mlladenovi botoi artikullin *Vërejtje mbi shqiptarët dhe shqipen në Maqedoninë Veriore dhe në Serbinë e Vjetër*. Më pas Ahmet Imami më vitin 1930 jep disa të dhëna për të folmen e Dibrës. Petar Skoku në vitin 1941 botoi punimin *Hulumtime gjuhësore për popullsinë joslave të fushëgropës së Shkupit*. Më 1942 Carlo Tagliavini shkroi skicën *Të folmet shqipe të tipit të gegërishtes lindore*.

Pas Luftës së Dytë Botërore për të folmet në fjalë janë shkruar mbi 40 skica e monografi dialektore. Ndihej të madhe për përshkrimin e këtyre të folmeve kanë dhënë: Abedin Zenku (për të folmen e Kërçovës), A. Selimi (për të folmen e Zajazit të Kërçovës), I. Hyseni (për Dervenin e Tetovës), Petro Janura (për Pollogun e Gostivarit), Esat Hoxha (për të folmen toske të Strugës), Naim Basha (të folmen e Dibrës), Fadil Sylejmani (të folmen e Malësisë së Sharrit të Tetovës), Remzi Nesimi (të folmen e Tetovës dhe të Dervenit), Qemal Murati (të folmen e Tuhinit të Kërçovës), Haki Ymeri (të folmen e Kumanovës dhe Karshiakës së Shkupit), Zihni Osmani (të folmen e Prespës dhe të Manastirit), Sefedin Haruni (për të folmen e Gostivarit), Fehim Reçani (të folmen e Pollogut), Agim Poloska (të folmen e Prespës), Asllan Hamiti (të folmen e Karadakut të Shkupit), Mustafa Ibrahimimi (të folmen e Prilepit dhe të Krushevës) etj.

Janë botuar edhe disa studime përgjithësuëse, si Bahri Beci *Mbi katër inovacionet fonetike të të folmeve të Gegnisë së Mesme*, Konferenca e Parë e Studimeve Albanologjike (15-21 nëntor 1962), Tiranë, 1965, f. 261-269; Qemal Murati, *Fjalor i shqipes trallsore të Maqedonisë*, Tetovë, 1998; Ismet Osmani, *Ndërrimet morfonologjike në të folmet e gegërishtes qendrore* (në dorëshkrim), Shkup, 2002.

Nuk mungojnë edhe studimet për marrëdhëniet e të folmeve shqipe të Maqedonisë me gjuhët sllave, veçmas me maqedonishten. Ndër to shquhen studimet e akademikes Olivera Jashari-Nasteva: *Fjalë shqipe në gjuhët e fshehta maqedonase*, Gjuha maqedonase, viti III, nr. 3, 4, 5-6, Shkup, 1953; *Ndikimi i maqedonishtes në të folmet shqipe dhe turke në Maqedoni*, Gjuha maqedonase, viti VIII, libri. 2,

Shkup, 1957; *Kontaktet e të folmeve maqedonase me të folmet shqipe*, GJA nr. 19, Prishtinë, 1989; *Shfaqja e diglosisë dhe bilinguizmit në RS të Maqedonisë*, Gjuha shqipe, nr. 3, Prishtinë, 1990; *Kontaktet gjuhësore në hapësirat ballkanike*, Shkup, 1998.

B. Beci, *Marrëdhëniet e hershme shqiptaro-sllave në dritën e të dhënave të dialektologjisë sonë historike*, Shqiptarët e Maqedonisë, Shkup, 1994, f. 39-50.

Q. Murati, *Huazimet maqedonase në gjuhën shqipe*, Jehona 2, Shkup, 1985; *Huazimet shqipe në maqedonishten*, Gjurmime albanologjike (SShF) 14-1984, Prishtinë, 1985; *Elementet e shqipes në gjuhët sllave jugore*, Prishtinë, 1990.

A. Poloska, *Interferenca leksikore e të folmes shqipe dhe maqedonase të Prespës* (punim magjistrate), Shkup, 1988; *Interferenca leksikore e shqipes dhe maqedonishtes dialektore* (disertacion doktorati), Shkup, 1996.

R. Nesimi, *Disa elemente shqipe në të folmet e maqedonishtes perëndimore*, Gjuha shqipe, n. 2, Prishtinë, 1986.

R. Ismajli, *Disa fjalë shqipe në maqedonishte*, GJA nr. 1, Prishtinë, 1972.

I. Ajeti, *Studime leksikore shqiptare-sllave*, GJA, nr. 2, Prishtinë, 1968; *Marrëdhëniet gjuhësore sllavo-shqiptare, III*, Prishtinë, 1985.

Ch. Gut, *Kontakte linguistike midis shqipes dhe maqedonishtes*, GJA, III, Prishtinë, 1975.

S. Hoxha, *Elemente leksikore të shqipes në disa të folme të maqedonishtes*, BShUT, nr. 1, Shkodër, 1984.

E. Hemp, *Marrëdhëniet gjuhësore maqedonase-shqipe*, Seminari VII i Gjuhës, Letërsisë dhe Kulturës maqedonase, Ohër, 28-31.08.1974, Shkup, 1975.

M. Lutfiu, *Ndikimi reciprok i gjuhëve sllave dhe i shqipes në të folunit e Dibrës*, Përparimi, n. 1-2, Prishtinë, 1962.

J. Mindak, *Paralele morfosintaksore ndërmjet maqedonishtes perëndimore dhe shqipes*, Literaturën zbor, nr. 5-6, Shkup, 1990.

A. Qamili, *Variantet shoqërore në të folmet e Strugës dhe ndikimi ndërgjuhësor te folësit njëgjuhësh, dygjuhësh dhe shumëgjuhësh* (dorëshkrim), Shkup, 2008.

E quajmë të dobishme të japim një bibliografi të punimeve e të studimeve për të folmet shqipe në Maqedoni. Kjo bibliografi mund të mos jetë e

plotë pasi mund të na mungojnë disa të dhëna:

Abedin Zenku, *Disa karakteristikë të krahinës së Kërçovës*, Jehona 3, Shkup, 1968.

Agim Poloska, *Pasuria leksikore në të folmen e Prespës*, Jehona, nr. 8, Shkup, 1984.

Agim Poloska, *Vëzhgime mbi leksikun e kuzhinës në regjionin e Prespës*, Jehona, nr. 1, Shkup, 1987.

Agim Poloska, *Leksika interferencija na makedonskiot i albanskiot dijalekten jazik*, Menora, Shkup, 1998.

Agim Poloska, *Leksiku dialektor në regjionin e Prespës*, Asdreni, Shkup, 2003.

Selimi, *Të folmet e Zajazit me disa karakteristikë*, Përparimi 6, Prishtinë, 1961.

Asllan Hamiti, *E folmja shqipe e Karadakut të Shkupit* (disertacion doktorati në dorëshkrim), Shkup, 1999.

Asllan Hamiti, *Veçoritë leksikore të të folmes së Karadakut të Shkupit*, Vjetari i Fakultetit Filologjik "Bllazhe Koneski" të Shkupit, libri 26, Shkup, 200, f. 435-448.

Asllan Hamiti, *Maqedonizmat në të folmen e shqiptarëve të Shkupit*, Shqyrtime albanologjike 2, Shkup, 1996, f. 95-100.

Bahri Beci, *Vendi i të folmeve shqipe të Maqedonisë në strukturën dialektore të shqipes*, Jehona 1-2, Shkup, 1994, f. 45-55.

B. Beci, *Hulumtime gjuhësore në Mat*, BUSH, SShSh, 1962/2, 1963/3.

Q. Murati, *E folmja shqipe e rrethinës së Tuhinit të Kërçovës*, Studime gjuhësore II (Dialektologji), Prishtinë, 1989, f. 3-113.

Q. Murati, *Fjalor i fjalëve të rralla të përdorura në viset shqiptare të Maqedonisë*, Logos-A, Shkup, 2003.

Q. Murati, *Fjalor i sllavizmave në të folmet shqiptare të Maqedonisë*, Albas, Tetovë, 2004.

Q. Murati, *Fjalor toponomastik i tërthoreve shqiptare të Maqedonisë*, Seminari i Albanologjisë 2008.

E. Hoxha, *E folmja toske e rrethit të Strugës*, Jehona nr. 6, Shkup, 1979.

F. Sylejmani, *Dukuritë fonetike në të folmen e Malësisë së Sharrit të Tetovës*, Dituria 1, Prishtinë, 1983.

F. Sylejmani, *Vokalizmi në të folmen e Malësisë së Sharrit të Tetovës*, Gjurmime albanologjike (SShF), 1985/14 dhe 1986/15, Prishtinë.

F. Sulejmani, *E folmja e Malësisë së Sharrit të*

Tetovës, Tetovë, 2006.

F. Reçani, *E folmja e rrethit të Gostivarit* (punim magistrature në dorëshkrim), Prishtinë, 1977.

F. Reçani, *Të folmet shqipe të Pollogut*, Shkup, 2001.

Haki Ymeri, *E folmja shqipe e Karshiakës*, Shkup, 1997.

Haki Ymeri, *Veçoritë morfologjike të së folmes së Kumanovës me rrethinë*, Jehona 1-2, Shkup, 1982.

Haki Ymeri, *Diftongu dytësor i grupit të të folmeve të gegërishtes qendrore* (shikuar sipas së folmes shqipe të Markova-Rekës), Jehona 3, Shkup, 1994, f. 79-87.

Haki Ymeri, *Një përkitje ndërgjuhësore ballkani-ke në fushë të prozodisë*, Shqyrtime albanologjike, Shkup, 1997, f. 43-50.

Idriz Ajeti, *Kërkime gjuhësore*, Prishtinë, 1978.

Carlo Tagliavini, *Të folmet shqipe të tipit të gegërishtes lindore*, Studime gjuhësore I (Dialektologji), Prishtinë, 1978, f. 105-152.

Mehmet Halimi, *Skicë e së folmes së fshatrave Mjak dhe Tanishec*, Kërkime dialektologjike, Prishtinë, 1985, f. 353.

Mustafa Ibrahim, *E folmja shqipe e rrethit të Prilepit dhe Krushevës*, Interlingua, Shkup, 2005.

Mustafa Ibrahim, *Fjalë dhe shprehje popullore nga rrethi i Prilepit, Krushevës dhe Velesit*, Shkup, 2007.

Naim Basha, *E folmja e qytetit të Dibrës*, Studime gjuhësore II (Dialektologji), Prishtinë, 1989, f. 137-221.

Olivera Jashar-Nasteva, *Vlijanieto na makedonskiot jazik vrz albanskite i turskite govori vo Makedonija*, Makedonski jazik VIII, kn. 2, Shkup, 1957.

Olivera Jashar-Nasteva, *Albanski zborovi vo makedonskite tajni jazici*, Makedonski jazik IV, n. 3, 4, 5-6, Shkup.

Petro Janura, *Vrojtime gjuhësore (fonetike) dhe folklorike-etnografike te shqiptarët e Pollogut të Gostivarit*, Gostivarskiot kraj (makedonskiot, albanskiot i turskiot jazik), Gostivar, 1970.

Petar Skok, *Hulumtime gjuhësore te popullsitë joslave të luginës së Shkupit*, Studime gjuhësore I (Dialektologji), Prishtinë, 1978, f. 81-152.

Remzi Nesimi, *E folmja e Dervenit*, Seminari i Albanologjisë 2008.

Remzi Nesimi, *Mbi disa veçori të sistemit vokalik të së folmes shqipe të rrethit të Tetovës*, Studime gjuhësore I (Dialektologji), Prishtinë, 1978, f. 327

- 352 dhe Dialektologjia shqiptare V, Tiranë, 1987.

R. Nesimi, *Përdorimi dhe diftongimi i vokaleve i dhe u në të folmen shqipe të rrethit të Tetovës*, Jehona 2, Shkup, 1972.

S. Haruni, *E folmja e Gostivarit*, Tetovë, 1997.

Zeqir Kadriu, *Dialektet dhe të folmet e shqiptarëve në Maqedoni*, Tetovë, 2002.

Zihni Osmani, *E folmja shqipe e Prespës*, Shkup, 1996.

Zihni Osmani, *E folmja shqipe e Manastirit dhe e qarkut të tij*, Shkup, 1997.

2. FORMULIMI I PROBLEMIT

Përgjithësisht është konstatuar se vazhdimësia tokësore e shtrirjes së shqiptarëve në Ballkan bashkëpërputhet me vazhdimësinë gjuhësore. Nga kjo pikëpamje, të folmet shqipe në Maqedoni në mënyrë të shkallëshkallshme gërshetohen me të folmet e Shqipërisë dhe të Kosovës. Bie fjala, pjesa më e madhe e të folmeve të Kumanovës i takojnë gegërishtes qendrore, por ka edhe fshatra të këtij qarku që i përkasin gegërishtes verilindore. Nga ana tjetër, e folmja e Elez Hanit dhe e Kaçanikut i përket gegërishtes verilindore, por pak fshatra jugorë i takojnë gegërishtes qendrore. Po kështu, të folmet e Karadakut të Shkupit, që gjenden në zonën kufitare ndërmjet Maqedonisë dhe Kosovës, siç janë fshatrat Bllacë dhe Tanushë, janë të folme të gegërishtes qendrore, por me plot elemente të kosovarishtes. Të folmet shqipe në pjesën jugperëndimore të Maqedonisë, duke filluar nga pjesa jugore e Strugës dhe që përfshijnë Ohrin, Manastirin, Prespën dhe Resnjën janë të folme toske.

Ky shkallëzim gjuhësor me zona kalimtare nga një tip të folmesh në tipin tjetër, që më së miri mund të pasqyrohet me izoglosa e jo me kufij të prerë dialektorë është një dëshmi e fuqishme gjuhësore se shqiptarët e Maqedonisë janë autoktonë dhe se me shekuj kanë jetuar e jetojnë aty. Vazhdimësia tokësore, etnike, historike e gjuhësore e shqiptarëve në Ballkan mohojnë bindshëm hipotezën e disa dashakqinjve të popullit tonë se kinse para dy-tre shekujsh paskësh pasur dyndje të mëdha popullsie nga Shqipëria në Maqedoni.

Me kalimin e viteve në studimet dialektore për të folmet shqipe në Maqedoni hetohet një përparim cilësor dhe sasior. Megjithkëtë, vështruar nga

pikëpamja e përgjithshme e studimeve dialektologjike shqiptare, mund të thuhet se ne kemi ngecur pak prapa. Kemi kaluar vetëm fazën e parë, ndërsa në të ardhmen na pret edhe realizimi i fazës së dytë.

3. MENDIM PËR ZGJERIMIN DHE THELLIMIN E STUDIMEVE

Nuk duhen mohuar rezultatet e arritura deri tani në përshkrimin e të folmeve shqipe në Maqedoni, edhe me ndihmesën e studiuesve maqedonas në fushën e dialektologjisë shqiptare. Me të dhënat aktuale mund të merren njoftime të shkëputura nga të cilat fitohet një ide për të folmet shqipe në Maqedoni, por nuk mund të përvijohen izoglosa të plota për to. Nëse jemi vetëkritikë dhe nuk jemi të kënaqur me atë që kemi arritur, por gjithnjë duam të shtrojmë detyra të reja, mund të pohohet se studimet dialektologjike për të folmet shqipe të Maqedonisë i karakterizojnë përshkrime kryesisht informative, pa një kriter a plan të caktuar studimi, pra kemi të bëjmë me një njohje të pjesshme dhe josistemore, me zgjedhje rasti nga vetë studiuesit.

Në të folmet që u përshkruan nuk u vëzhguan kudo të njëjtat dukuri gjuhësore, prandaj edhe është punë mjaft e vështirë që në sajë të tyre të përfitojmë një pasqyrë të qartë të gjendjes gjuhësore të këtyre të folmeve. Nuk jepen mundësi për krahasime dhe për të nxjerrë përfundime, e aq më pak për të nxjerrë izoglosa dialektore. Edhe në tekstet përgjithësuese të Dialektologjisë shqiptare (Jorgji Gjinar: i pari më 1963, i dyti më 1969, i treti më 1975, i katërti më 1988 dhe i pesti në bashkautorësi me Gjovalin Shkurtajn, më 1997, ribotuar më vitin 2000) hetohet një mungesë e të dhënave për këto të folme.

Sipas njohurive tona, edhe në punën madhore të *Atlasit dialektologjik të gjuhës shqipe*, për arsye objektive e subjektive, të folmet shqipe në Maqedoni janë lënë disi pas dore, përkatësisht është vjelë material dialektor vetëm në pak pika që është pandehur se janë përfaqësuese. Sipas gjithë gjasave, autorët e *Atlasit* janë ballafaquar me mungesë material burimor dhe të dhëna të nevojshme për këto të folme, aq sa disa skica e monografi dialektore janë ende në dorëshkrim, por ka nga to që duhen marrë me rezervë.

Me krijimin e kushteve të volitshme për shkollimin edhe të shqiptarëve të Maqedonisë në gjuhën amtare, si më të rëndësishme ndër to po përmendim: shkollimin e mesëm të detyrueshëm të të rinjve, hapjen e dy universiteteve në Tetovë, themelimin e Institutit për Trashëgimi Kulturor të Shqiptarëve në Maqedoni si dhe disa parakushte të tjera që do të ishte mirë të siguroheshin. Ndër to mund të përmendim hapjen e një Instituti Albanologjik dhe Akademi të Shkencave dhe Arteve e kështu do të kemi një zgjerim, thellim dhe profesionalizëm më të madh edhe në studimet dialektore.

Mendojmë se në të ardhmen duhet të shtrohen detyra më të mëdha: duhet vjelë edhe më tej pasuria leksikore e frazeologjike e të folmeve tona, duke vëzhguar tërë sistemin gjuhësor: atë fonetiko-fonologjik, morfologjik e sintaksor me një përkushtim e profesionalizëm dhe me metoda bashkëkohore. Nga ana tjetër, dobiprurëse do të ishte që të thellohen studimet krahasimtare për marrëdhëniet e shqipes me gjuhët e tjera në kon-

takt, e sidomos me maqedonishten.

PËRFUNDIM

Studimet për të folmet shqipe në Maqedoni duhen zgjeruar e thelluar. Duhet vjelë pasuria e pashtershme gjuhësore, e veçmas ajo leksikore e frazeologjike. Nga ana tjetër, dobiprurëse do të ishte që të thellohen studimet krahasimtare për marrëdhëniet e shqipes me gjuhët e tjera në kontakt, te ne sidomos me maqedonishten. Do të ishte e udhës që në Maqedoni të themelojmë një fonotekë, kartotekë dhe një laborator të fonetikës eksperimentale. Këto punë madhore kërkojnë përkrahjen e organeve shtetërore, bashkërendimin e gjuhëtarëve të Maqedonisë dhe bashkëpunimin e specialistëve dhe institucioneve arsimore e shkencore në nivel kombëtar e ndërkombëtar.

Realizimi i tyre kërkon një zgjerim, thellim, ngritje të mëtejme të punës kërkimore, zhvillimin e një veprimtarie të programuar mirë si dhe bashkërendimin sa më të mirë të punës së specialistëve.